

4. Конституция Республики Болгария // Държавен вестник, бр. 56 от 13 июль 1991 г. (перевод с болгарского канд. юрид. наук Е.Н. Жичева).

5. Рассмотрение жалоб граждан на действия органов управления и должностных лиц по законодательству зарубежных стран // Обзорная информация законодательства зарубежных стран. — № 2 (75). — С. 45.

6. Акт об административных процедурах Финляндии 2003 года.

7. Кодекс административных процедур Чехии от 24 июня 2004 года.

8. Рассмотрение жалоб граждан на действия органов управления и должностных лиц по законодательству зарубежных стран // Обзорная информация законодательства зарубежных стран. — № 2 (75). — С. 36.

9. Хаманева Н.Ю. Право жалобы граждан в европейских социалистических странах. — Казань, 1984. — С. 23; Ведерникова О.Н. Административная юстиция (опыт зарубежных стран) // Судебная реформа: итоги, приоритеты, перспективы: Материалы конференции. Серия "Научные доклады". — М.: МОНФ, 1997. — № 47. — С. 52–60; Демин А.А. Административный процесс в развивающихся странах. — С. 9; Чечот Д.М. Административная юстиция. — С. 36–37.

10. Ведерникова О.Н. Указ. соч. — С. 52.

11. Покровский С.П. Государственный Совет во Франции как орган административной юстиции. — Ярославль, 1913.

12. Хаманева Н.Ю. Защита прав граждан в сфере исполнительной власти. — М.: Ин-т государства и права Российской академии наук, 1997. — С. 115–116; Ведерникова О.Н. Указ. соч. — С. 52.

13. Чечот Д.М. Административная юстиция: Теоретические проблемы. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1973. — С. 31.

14. Бойцова В.В., Бойцова В.Е. Административная юстиция: к продолжению дискуссии о содержании и значении // Государство и право. — 1994. — № 5.

15. Хаманева Н. Ю. Защита прав граждан в сфере исполнительной власти. — М.: Ин-т государства и права Российской академии наук, 1997. — С. 115–130.

16. Иванова Л.В. Административное обжалование нарушений прав и свобод граждан, юридических лиц и индивидуальных предпринимателей: Автореф. дис. ... к.ю.н. — Омск, 2005. — С. 16.

17. Рассмотрение жалоб граждан на действия органов управления и должностных лиц по законодательству зарубежных стран // Обзорная информация законодательства зарубежных стран. № 2(75). — С. 58.

18. Морозова О. В. Административные процедуры в РФ, США, ФРГ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 2010. — С. 18.

Н.Имомов,

ТДЮУ кафедра мудири,
юридик фанлари доктори

ЮРИДИК ШАХСНИНГ АЛОҲИДА МОЛ-МУЛККА ЭГА БЎЛИШИ БЕЛГИСИНИНГ ТАВСИФИ

Аннотация: мақолада юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эга бўлиш белгисининг ҳуқуқий моҳияти таҳлил этилади. Муаллиф ҳуқуқшунос олимлар ҳамда бир қатор хорижий мамлакатлар қонунчилигини ўрганиш асосида алоҳида мол-мулкка эга бўлишнинг юридик шахснинг ҳуқуқий белгилари тизимидаги ўрнини аниқлашга ҳаракат қилади. Амалга оширилган таҳлиллар натижасида Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 39-моддасига ўзгартириш киритиш таклифи илгари сурилади.

Калит сўзлар: фуқаролик ҳуқуқи, фуқаролик ҳуқуқи субъекти, юридик шахс, ҳуқуқий белги, алоҳида мол-мулк, мажбурият, ҳуқуқ, жавобгарлик.

Аннотация: в статье определяется значение правового владения юридического лица отдельным имуществом. Автор попытался разъяснить систему правовых признаков владения юридического лица отдельным имуществом, а также изучил мнения ученых правоведов и некоторых зарубежных ученых. В результате исследований автор дает предложение внести изменение в статью 39 Гражданского кодекса.

Ключевые слова: гражданское право, субъект гражданского права, юридическое лицо, правовой признак, отдельное имущество, обязательство, право, ответственность.

Annotation: the article defines the importance of legal ownership of a legal entity with separate property. The author tried to explain the system of legal signs of possession of a legal entity by separate property and also studied the opinions of scholars of jurisprudence and various foreign scientists. As a result of the research, the author offers to amend Article 39 of the Civil Code.

Keywords: civil law, subject of civil law, legal entity, legal status, separate property, obligation, rights, responsibility.

Муайян ташкилот юридик шахс мақомига эга бўлиши учун у қонунда белгиланган белгиларга эга бўлиши талаб этилади. Ана шундай белгилардан бири юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эга бўлиши ҳисобланади. Рус тилида ушбу атама "обособленное имущество" тарзида қўлланилган бўлиб, айрим муаллифлар уни "мулккий мустақиллик" [1, 167-бет] деб ҳам юритишади. ФКнинг 39-моддаси ўзбек тилидаги вариантыда бу белги "алоҳида мол-мулкка эга бўлган" деб юритилади. Академик Ҳ.Р.Раҳмонқулов юридик шахснинг мазкур белгисини "ўз мулкига ва алоҳида мол-мулкка эга бўлишлик" [2, 67-бет] деб юритади. Фикримизча, бу ўринда "ўз мулки" сўзи ортиқча бўлиб, қонун чиқарувчи алоҳида мол-мулкка эга бўлиш деганда юридик шахс ташкил этиш учун ажратилган ва кейинчалик ҳам фақат унга тегишли бўладиган мол-мулкларни назарда тутати ва айни пайтда алоҳида мол-мулкка эга бўлишнинг учта усулини белгилайди: ўз мулкида, хўжалик юртишида ёки оператив бошқарувида. Шу сабабли ўзбек тилида юридик шахснинг мазкур белгиси "алоҳида мол-мулкка эга

бўлиш” деб юритилса, ФКнинг 39-моддаси ҳамда фуқаролик ҳуқуқи назарияси жиҳатидан мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Мутахассислар юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эга бўлишлик категорияси фуқаролик ҳуқуқининг бошқа институтларида ҳам қўлланилишини қайд этишади.

Е.И.Захарованинг фикрича, юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эгаллиги фуқаролик ҳуқуқида мол-мулк алоҳидалигининг бир кўринишидир. Масалан, мол-мулк ишончли бошқарувга берилганда ишончли бошқарувчининг мол-мулки ва ишончли бошқарувга берилган мол-мулк бир-биридан ажратилади ва алоҳида ҳисоби юритилади [3]. Ушбу масалага эътибор қаратар экан Б.Р.Топилдиев ишончли бошқарувга берилган мол-мулкнинг алоҳида балансга ўтказилиши ва у бўйича ҳисоб-китоблар учун алоҳида банк ҳисобварағи очилиши биринчи навбатда ишончли бошқарувчига тегишли мол-мулкнинг ишончли бошқарувдаги мол-мулк билан аралашиб кетиши ва келгусида бу ҳолат бошқарув муассиси ва фойда олувчининг манфаатларига путур етказмаслиги учун қилинади [4, 112-бет].

Ишончли бошқарувга берилган мол-мулкни алоҳида ажратишда бир мол-мулк таркибидан бошқасини ажратишнинг ўзи етарли бўлмайди ва В.В.Подсосоная таъкидлагандек, ажратилган мол-мулкка нисбатан мулкдор бўлмаган шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгиланиши зарур [5].

Ю.В.Стройкинанинг фикрига кўра, алоҳида мол-мулкка эга бўлиш бу юридик шахснинг легал белгиси бўлиб, унинг ҳуқуқ субъектчилиги асосини ташкил этади ва ўз мулкида, ҳўжалик юритишида ёки оператив бошқарувда алоҳида мол-мулк мавжудлигини тавсифлайди ҳамда ушбу мол-мулкнинг юридик шахс балансида мустаҳкамланганлигини назарда тутаяди, шунингдек давлат рўйхатидан ўтган юридик шахснинг ўз номидан мулки муносабатларда иштирокини, ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлишини ҳамда ушбу мол-мулк юзасидан битимлар туза олиш имкониятига эгаллигини ифодалайди [6, 6-бет].

Юридик шахснинг ушбу белгиси юридик адабиётларда унинг асосий ва марказий ўринга эгаллиги қайд этилади. Жумладан, Ҳ.Р.Раҳмонкуловнинг ёзишича, ўзига тегишли бўлган мол-мулкнинг алоҳида бўлиши юридик шахс тушунчасини ифодаловчи асосий белгилардан иборат. Юридик шахснинг мол-мулки унинг таъсисчилари (иштирокчилари)нинг мол-мулкидан мустақил равишда алоҳида ажратилган бўлади [7, 69-бет].

Е.А.Сухановнинг фикрича, ташкилотнинг алоҳида мол-мулкка эга бўлиши унда мулк ҳуқуқи (ёхуд ҳўжалик юритиш ёки оператив бошқарув каби чекланган ашёвий ҳуқуқ) асосида муайян мол-мулк мавжуд бўлишини назарда тутаяди. Ўз-ўзидан аёнки, ўз мол-мулкига эга бўлмаслик ташкилотнинг фуқаролик (мулк) муомаласида мустақил иштирок этиши, шу билан бирга, фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлари субъекти сифатида тан олиншини чеклайди. Бинобарин нормал ҳолатда товар-пул муносабатлари иштирокчилари айнан мулкдорлар бўлиши лозим [8, 230-бет].

И.В.Елисеевнинг таъкидлашича, ҳар қандай фаолият тегишли восита ва ускуналар: техника воситалари, билим ва ҳеч бўлмаганда пул маблағисиз маънога эга эмас. Шу ташкилотга тегишли ушбу ускуна ва воситаларнинг битта мулккий комплексга

бирлашиши ва уларнинг бошқа ташкилотга тегишли мол-мулклардан ажратилганлиги юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эга бўлиши деб номланади [9, 143-бет].

Т.В.Сойфернинг фикрича, алоҳида мол-мулкка эга бўлиш ҳолатида юридик шахс конструкцияси мол-мулкни ягона комплексга бирлаштириш ва алоҳида ажратиш, қўпайтириш ва асосий вазифаларни ҳал қилиш, аввало, юридик шахс муассислари (иштирокчилари)нинг барча мулккий манфаатларини амалга ошириш мақсадида фойдаланиш имконини беради. Ушбу ҳолатда юридик шахснинг қолган барча белгилари ушбу мол-мулкни шакллантириш, уларга самарали эгаллик қилиш ва улардан фойдаланиш ва тасарруф этишда қўмаклашади, холос [10].

Фикримизча, юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эга бўлиш белгиси нафақат натура шаклидаги ашёлар, мол-мулклар, қимматбаҳо қоғозлар, балки мулккий ҳуқуқлар ва ножисмий ашёларнинг ҳам мавжудлигини белгилайди. Алоҳида мол-мулкка эга бўлиш юридик шахснинг ушбу мол-мулкка нисбатан мулккий ҳуқуқларнинг тўлиқ бўлишини англатади ва ушбу алоҳида мол-мулкка нисбатан ҳар қандай юридик хатти-ҳаракатларни амалга ошириш имконини беради.

Алоҳида мол-мулкка эга бўлиш юридик шахс учун фуқаролик ҳуқуқининг мустақил субъекти эканлигини англатиш ҳамда мулккий муомалада тўлақонли қатнашиш ва ҳаракатланиш имкониятини тақдим этади. Бинобарин, алоҳида мол-мулкнинг мавжудлиги юридик шахснинг мулккий асослантирилган хатти-ҳаракатларини таъминлашга хизмат қилади. Агар юридик шахснинг ҳаракатлари юридик расмийликлар: ёзма шартнома тузиш, ҳисоб-китобларнинг нақд пулсиз шаклда амалга оширилиши, шартномаларнинг муҳр қўйиш орқали расмийлаштирилиши орқали амалга ошириладигани, бу ҳолатда ушбу ҳаракатларнинг кафолати сифатида алоҳида мол-мулк бўлишини тақозо этади.

Бу борада юридик адабиётларда бир қатор фикрлар билдирилган. Жумладан, Е.И.Захарованинг фикрича, юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эга бўлиши бу юридик шахснинг ўзига бириктирилган, унинг мулккий муносабатларнинг тенг ҳуқуқли, мустақил субъект сифатида иштирок этиши учун зарурий омил бўлган мол-мулкка нисбатан муайян ҳажмдаги ҳуқуқларга эга бўлишидир. Юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эга бўлиши унга муассис (иштирокчи)лар мол-мулки таркибидан алоҳида мол-мулк ажратилиши натижасида ҳосил бўлади, натижада юридик шахсга берилган ва унга бириктирилган мол-мулкка нисбатан юридик шахс муассис (иштирокчи)ларининг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари ўрнатилади [11, 7-бет].

Ю.В.Стройкинанинг фикрига кўра, юридик шахс алоҳида мол-мулкнинг шаклланиши омили муассисларнинг алоҳида ташкилотни вужудга келтириш тўғрисидаги қарори ҳисобланади. Бундай қарор қабул қилиш пайтидан бошлаб алоҳида мол-мулкка эга бўлиш шартининг шаклланиши бир нечта босқичда амалга оширилади: а) муассислар томонидан юридик шахсга бериладиган зарурий мол-мулк миқдори ва таркиби белгиланади; б) ҳар бир муассис томонидан ўзининг мол-мулк таркибидан ташкил этилаётган юридик шахс мол-мулки учун муайян улуш ажратилиши; в) Ажратилган мол-мулкни ташкил этилаётган юридик шахсга топшириш, бунда топшириш муассис томонидан мол-мулкни тасарруф этишни ифодаловчи ҳуқуқий ҳужжат орқали амалга

оширилади; г) тижорат ташкилотининг балансига мол-мулкни топширишни қонунчиликка мувофиқ расмийлаштирилиши [12, 6-бет].

В.Д.Рудакова ёзишича, алоҳида мол-мулкка эга бўлиш талабларига мувофиқ ҳар бир юридик шахснинг мол-мулки фуқаролик муомаласининг бошқа иштирокчилари мол-мулқидан, шу жумладан иштирокчилар ва муассисларнинг мол-мулқидан ажратилган бўлиши лозим [13, 94-бет].

Ж.И.Юлдашевнинг қайд этишича, алоҳида мол-мулкка эга бўлмаган ёки ушбу мол-мулкни мустақил равишда бошқара олмайдиган, шу сабабли бошқа шахслар билан ҳўжалик муносабатларида бўла олмайдиган ташкилотлар фуқаролик ҳуқуқининг субъекти бўла олмайди. Демакки, унинг мулки бошқа фуқаролик ҳуқуқи субъектлари мулқидан алоҳида бўлиши, мустақил ажралиб туриши лозим [14, 45-бет].

А.В.Кокурин ва И.В.Кокуриналарнинг фикрича, алоҳида мол-мулк юридик шахснинг асосий белгиси бўлиб, унинг асосида ҳосила белгилар: мулкый муомалада ўз номидан қатнашиш, ташкилий бирлик, мустақил мулкый жавобгарлик, процессуал ҳуқуқ лаёқати [15, 48-бет].

Фикримизча, алоҳида мол-мулкка эга бўлиш белгиси юридик шахснинг алоҳида ҳисобрақам ва балансда мол-мулки қайд этилиши ҳамда ҳуқуқ субъекти сифатида унинг номига расмийлаштирилиши билан боғлиқдир. Чунки мол-мулк алоҳида юридик расмийлаштириш орқали таъминланади ва бу ҳолат мол-мулкнинг муассислар ва иштирокчиларга эга ташкил этилган юридик шахсга тегишлигини англатади. Шу сабабли юридик шахс алоҳида мол-мулкнинг шаклланиши замонавий ҳуқуқшуносликда ҳамда шаклланган ҳўжалик алоқалари соҳасида устав фондининг шаклланиши ҳамда муассислар томонидан мол-мулкнинг ажратилиши (бириктирилиши) билан амалга оширилади. Бу ҳолат эса миллий қонунчиликда юридик шахс ташкил этилишининг шартларидан бири сифатида ҳам белгиланади. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг “Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида”ги Қонунининг 14-моддаси иккинчи қисмига кўра, жамият устав фондининг (устав капиталининг) миқдори жамиятни давлат рўйхатидан ўтказиш учун ҳужжатларни тақдим этиш санасидаги ҳолатга кўра қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам ойлик иш ҳақининг қирқ бараваридан кам бўлмаслиги лозим.

Бу қоидадан шу нарса англашиладики, МЧЖ шаклида юридик шахс ташкил этиш учун аввало алоҳида мол-мулк мавжудлигининг ифодаси сифатида устав фондининг миқдори энг кам ойлик иш ҳақининг қирқ бараваридан кам бўлмаган ҳолда шакллантирилиши зарур. Шу сабабли алоҳида мол-мулкка эга бўлиш юридик шахс учун мажбурий талаб ва уни бажариш орқалигина юридик шахс ҳуқуқий мақомга эга бўлади.

Юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эга бўлиши унинг энг муҳим белгиси эканлиги борасида ҳуқуқшунос олимларнинг фикрларини танқид қилар экан, И.Грешников қуйидаги хулосага келади: юридик шахс тушунчасида алоҳида мол-мулкка эга бўлиш белгисини асосий унсур сифатида киритиш ҳуқуқий хатоликлардир. Юридик шахс конструкцияси юридик шахс таркибига кирадиган шахсларнинг мажбуриятлари ва ҳуқуқ субъекти сифатида юридик шахснинг ўз мажбуриятларини бўлиниши принципига қурилади. Шу асосдан ўз навбатида, юридик шахс мол-

мулкнинг муассислар ва иштирокчилар мол-мулқидан алоҳидалиги келиб чиқади [16, 15-бет].

Фикримизча, мол-мулкнинг алоҳидалиги ўзининг аҳамиятига кўра юридик шахс конструкциясининг бош ғояси саналади ва шу орқали юридик шахснинг мавжудлиги ва унинг зарурияти асосланади. Зеро, шахсларнинг тадбиркорлик ёки ҳўжалик фаолиятини амалга оширишлари ва бунда ўзларининг мавжуд ҳуқуқий мақомларини сақлаб қолиш истаги мавжуд экан, бунга амалга ошириш учун мол-мулкнинг алоҳида ажратилишига асосланган тузилма ташкил этилиши талаб этилади. Алоҳида мол-мулк бўлмаса, юридик шахснинг мавжудлиги ва ҳуқуқ субъектчилиги хусусида гапириш ҳам ноўрин.

Юридик шахснинг алоҳида мол-мулкнинг моҳияти борасида тўхталар экан, Ҳ.Раҳмонқулов қуйидаги хулосаларга келади: мазкур ҳолат юридик шахснинг таъсисчилари учун анча қулай имкониятлар яратади, улар биринчидан, юридик шахснинг мол-мулкни фойдаланишдан олинган даромаддан ўзлари қўшган ҳиссага яраша олдиндан белгиланган миқдорда фойда (дивиденд) олади, иккинчидан, юридик шахснинг мол-мулки сақланиши ёки сақланмаслиги хавф-хатаридан озод бўлади, учинчидан, юридик шахснинг кредиторлари олдида мулкый жавобгарлиқни ўз зиммасига олмайди [17, 69-бет].

Назаримизда, алоҳида мол-мулкнинг моҳияти юридик шахс муассислари учун мақбул тузилма сифатида даромад олиш ва ўз мол-мулкни турли салбий таъсирлардан ҳимоялашнинг кафолатланган кўринишидир. Тадбиркорликни ташкил этган шахсга мулкый муносабатларда бундай кафолатланган ва қулай шароит яратилиши уни қўрқмасдан таваккал қилишга ундайди ва шу йўл орқали мулкый фойда кўришиши учун имконият яратади.

Е.И.Захарованинг таъкидлашича, юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эга бўлиши алоҳида мол-мулкнинг тусидан келиб чиқиб қуйидаги турларга бўлинади: 1) юридик шахс мол-мулкнинг иқтисодий алоҳидалиги юридик шахс фаолияти моддий асоси бўлиб хизмат қилади; 2) техник (бухгалтерия) алоҳидалиги – алоҳида мол-мулк бухгалтерия ҳужжатларида қайд этилишини англатади; 3) юридик алоҳидалик – мол-мулкнинг юридик шахслардан бошқа барча ҳуқуқ субъектлари учун ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан таъминланганлигини, бунда юридик шахс алоҳида мол-мулкка нисбатан ҳуқуқларга эгалигини англатади [18, 8-бет].

Албатта, бундай таснифланиш ҳам муайян мантикий асосга эга. Лекин, юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эгалиги унинг шу мол-мулкка нисбатан ҳўжалик ҳуқмонлигини ифодаловчи ҳолат ҳисобланади ва барча турдаги фаолиятининг моддий асоси вазифасини ўтайди. Шу боис юридик шахснинг алоҳида мол-мулки унинг баланси ва сметаларида қайд этилиши, устав фондида акс этиши, банк ҳисобрақамида пул маблағлари кўринишида мавжуд бўлиши ҳамда бухгалтерия ҳужжатларида акс эттирилиши лозим бўлади. Бунда моддий неъматларнинг турларидан келиб чиқиб юридик шахс алоҳида мол-мулкнинг вужудга келиш асослари ва турларга бўлинишини тавсифлаш мумкин. Бироқ юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эга бўлиш белгисини мазкур асосларга кўра таснифлашга алоҳида эҳтиёж туғилмайди. Зеро, юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эгалиги ушбу мол-мулкнинг муассислар ва иштирокчилар ҳамда фуқаролик

муомаласининг бошқа иштирокчиларидан ажратилган ҳолда фақат унинг номига расмийлаштирилганлиги ёки унинг фаолияти учун бириктирилганлиги ҳисобланади.

Юқорида таъкидланганидек, юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эга бўлишлик белгиси амалдаги қонунчиликда икки турдаги ашёвий ҳуқуқ кўринишида ифодаланади. Яъни тўлиқ ашёвий ҳуқуқ – мулк ҳуқуқи ҳамда чекланган ашёвий ҳуқуқлар – оператив бошқариш ва ҳўжалик юритиши ҳуқуқи. Бу ҳолат ФКнинг 39-моддасида “ўз мулкида, ҳўжалик юритишида ёки оператив бошқарувида” тарзида ифодаланган ва шу асосда алоҳида мол-мулк мавжуд бўлиши талаби белгиланган. Иқтисодий фаолиятининг муайян турини амалга ошириш учун моддий неъматларни жалб этишнинг бошқа усуллари (масалан, ижара, текин фойдаланиш, ишончли бошқариш ва шу кабилар) ва замонавий конструкциялари (франшизинг, лизинг) ФКнинг 39-моддасида назарда тутилмаган.

Юридик шахснинг алоҳида мол-мулкка эга бўлиши белгисига нисбатан фуқаролик ҳуқуқи доктринасида шаклланган қоидалар замонавий бозор қонуниятларга қанчалик мослиги борасида кўплаб мутахассислар фикр билдиришган. Бунда ҳуқуқшунос олимлар оператив бошқариш ва ҳўжалик юритиш ҳуқуқининг бугунги воқеликлар, иқтисодиётнинг маъмурий бошқарув тизимидан бозор ҳўжалигига ўтиш шароитида уларнинг мақсадга мувофиқлиги масаласида танқидий фикрлар билдирган [19].

Оператив бошқаришнинг моҳияти борасида М.Х.Баратов “ҳар қандай ҳолатда ҳам давлат мулкни асосида ташкил этилаётган муассаса оператив бошқарувдаги ўзига тегишли мол-мулкнинг “иккиламчи” мулкдори сифатида “бирламчи” мулкдорнинг хоҳиш-иродасини бажаришга хизмат қилади”, деган хулосага келади [20, 66-бет].

Л.Чантурия давлат юридик шахслар мол-мулкнинг ҳуқуқий мақомини таҳлил қилар экан, ўз мулоҳазаларини қуйидагича ифодалайди: оммавий ҳуқуқ юридик шахс ўзига хос хусусиятларидан яна бири ушбу шахслар мол-мулкнинг ўзига хос ҳуқуқий ҳолатидир. Қоидага кўра бу мол-мулк давлат мулкида бўлади ва юридик шахсга қонунда ёки таъсис ҳужжатида белгиланган фаолиятни амалга оширишда фойдаланиш учун берилади. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида”ги Қонунининг 1-моддаси иккинчи қисмига кўра, Марказий банк юридик шахс ҳисобланади ва у давлатнинг мутлақ мулкдир [21, 413-414 бетлар].

Бу ҳолатга эътибор қаратар экан, ўз вақтида Ҳ.Раҳмонқулов қуйидаги тўхтамга келади: корхоналарнинг асосий қисми давлатники бўлган янги иқтисодий тизимга ўтиш даврида ФҚда давлат мулкни оператив бошқариш институти сақлаб қолинди ва ашёвий ҳуқуқларга бўлган, мулкдор бўлмаган корхоналарга нисбатан ҳўжалик юритиш ҳуқуқи институти киритилди. Ушбу институтларнинг сақланиб қолиши ҳуқуқшунос-мутахассислар томонидан турлича қабул қилинди ва ҳаттоки хорижий мутахассислар томонидан танқид этилди. Уларнинг фикрича, амалдаги қонунчиликда кўрсатиб ўтилган институтларнинг сақланиб қолиши социалистик ҳўжалик қолдиқлари бўлиб, Ўзбекистон ФҚда мулкнинг дахлсизлиги, шартномалар ва тадбиркорлик эркинлигининг белгиланиши шароитида уларнинг

сақланиб қолиши ҳар қандай танқидга бардош бера олмайди (Р.Книпер) [22, 98-бет].

Оператив бошқариш ва ҳўжалик юритиш ҳуқуқининг бозор иқтисодиётига мос келмаслиги масаласини танқид қилар экан, У.А.Арипджанов уларни фуқаролик қонунчилигидан чиқаришни таклиф этади ва қуйидаги жиҳатларига кўра ушбу конструкциялари мулк ҳуқуқининг асосий тамойилларига зид келишини асослантиради:

1) ушбу конструкциялар давлат бошқарув органлари мол-мулкка нисбатан ўзларининг ваколатлари ва жавобгарлигини давлат корхоналарига ўтказган, бироқ амалда мол-мулк мутлақ давлат мулки бўлиб қолган мулкни тотал марказлаштириш натижасида вужудга келган. Шу боис давлат корхоналари ва уларнинг контрагентлари ўртасидаги муносабатлар ўз аҳамиятига эга эмас эди.

2) ушбу конструкциялар сохта-мулк (псевдо-собственность) сифатида моделлаштирилган, чунки улар: а) бунда мол-мулкка нисбатан корхона ашёвий ҳуқуқга эга бўлса, муассислар мулк ҳуқуқига эга бўлади; б) субъектларига мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлмаган ва мулкдор олдида ҳеч қандай жавобгарликни юзага келтирмайдиган ушбу мол-мулкни, ундан олинган ҳосил ва даромадларни тасарруф этиш чекланган ашёвий ҳуқуқ ҳисобланади ва мулк ҳуқуқи бўла олмайди.

3) ушбу ҳуқуқларни юридик нонсенсга² олиб келади: бир шахс (унитар корхона ёки муассаса)нинг мажбуриятлари бўйича бошқа (муассис)га тегишли мулк жавоб беради. Ҳолбуки, бунда мулкдор олдиндан ўз жавобгарлигини белгиламайди ва регрес талабларга ҳам эга бўлмайди. Чунончи, унитар корхона ўз мажбуриятлари бўйича ўзига қарашли бутун мол-мулк билан жавоб беради (ФКнинг 70-моддаси еттинчи қисми), муассаса ўз мажбуриятлари бўйича ихтиёридаги пул маблағлари билан жавоб беради (ФКнинг 76-моддаси учинчи қисми биринчи жумласи). Бироқ мулкдор бундай корхона ёки муассасанинг мол-мулки ва пул маблағлари етарли бўлмаганида давлат уларнинг мажбуриятлари бўйича субсидияр жавобгар бўлади (ФКнинг 72-моддаси бешинчи қисми ва 76-моддаси учинчи қисми иккинчи жумласи) [23, 21-бет].

Х.Раҳмонқулов, В.Ё.Эргашев бугунги кунда, нафақат миллий, балки МДҲ мамлакатлари цивилистикасида ҳам мазкур институтларнинг ривожланган бозор иқтисодиёти шароитида амалда бўлишини мақсадга мувофиқлиги қизғин баҳс-мунозаларлар объектига айланди. МДҲ мамлакатлари фуқаролик қонунчилиги таҳлилини амалга оширган аксарият хориж экспертлари бозор шароитида фуқаролик субъектининг ҳар бир иштирокчиси фуқаролик муомаласига ўзига мулк ҳуқуқи асосида тегишли мол-мулк билан иштирок этиши шарт, акс ҳолда улар билан муносабатларга киришган бозорнинг бошқа иштирокчиларининг манфаатлари хавф остида қолади, деб таъкидлашади [24, 181-182 бетлар].

Назаримизда, фуқаролик қонунчилигида оператив бошқариш ва ҳўжалик юритиш ҳуқуқи билан боғлиқ қоидаларни чиқариш ва давлат муассасалари ва корхоналарининг мазкур ҳуқуқларини хусусий-ҳуқуқий моҳиятга эга бўлмаганлиги сабабли алоҳида

² Нонсенс – nonsense – инглизча, аслида латинча – поп – йўқ, sensus – маъно. Маъносиз гап, мантиқсизлик.

норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ифодалаш зарур. Давлат эркин бозор шароитида бош ислохотчи сифатида мақоми сақлаб қолар ҳамда ўзининг иқтисодий фаолияти ва иқтисодиётга аралашувини ўзининг корхоналари, табиий монополия субъектлари ва монополь корхоналари орқали амалга оширад экан бу ҳолатда унинг фаолияти оммавий-ҳуқуқий воситалар йўли билан амалга оширилиши талаб этилади. Давлатга қарашли корхоналар ҳам одатдаги фуқаролик муомаласида бошқа субъектлар билан тенг асосларда иштирок этади ва улар ўртасидаги муносабатлар хусусий-ҳуқуқий нормалар билан тартибга солинади. Давлат ва унга қарашли корхоналар ўртасидаги муносабатлар, давлат корхоналарининг мол-мулки, ушбу мол-мулкка нисбатан корхонанинг ва муассис давлатнинг ўзаро муносабатлари ҳам иккита алоҳида субъект эмас, балки бир субъект – давлат сифатида қаралиши ва мулкдорнинг вакили томонидан бошқарилиши лозим. Бунда давлатга қарашли ҳар қандай корхона учинчи шахслар билан фуқаролик-ҳуқуқий муносабатга, муассис – давлат билан эса маъмурий-ҳуқуқий муносабатга киришади. Шу сабабли давлат юридик шахсларининг мол-мулки мулкдорнинг ўзи ташкил этган юридик шахс учун ажратилган алоҳида мол-мулки ҳисобланади ва одатда фуқаро томонидан тадбиркорлик фаолияти учун ажратилган мол-мулкнинг мақомига тенг бўлиши зарур. Бинобарин хусусий субъект томонидан ташкил этилган юридик шахс мол-мулки муассислар мулкидан алоҳида ҳисобланар экан, давлат мулки асосида ташкил этилган юридик шахс мол-мулки ҳам муассислар мол-мулкидан алоҳида ҳисобланади ва фақат унинг ўзига тегишли бўлиши зарур. Бунда давлат юридик шахси ва давлат ўртасидаги муносабат оммавий-ҳуқуқий тус касб этиши лозим.

Фикримизча, юридик шахснинг алоҳида мол-мулки асоси сифатида амалдаги қонунчиликда “оператив бошқариш ва ҳўжалик юритиш ҳуқуқини” ифодаланиши мақсадга мувофиқ эмас. Қолаверса, ФКнинг юридик шахс тушунчасига берилган таърифида (39-модда) “ўз мулкида, ҳўжалик юритишида ёки оператив бошқарувида” иборасининг қўлланилиши ҳам бозор муносабатлари шароитида мақсадга мувофиқ эмас. Оператив бошқариш ва ҳўжалик юритиш ҳуқуқи амал қиладиган МДҲ давлатларининг деярли барчасида юридик шахс тушунчасига берилган таърифда “фақат алоҳида мол-мулкка эга бўлиш” белгиланган холос. Жумладан, Россия Федерацияси ГКнинг 48-моддаси 1-қисми, Озарбайжон ГКнинг 43-моддаси 1-қисми, Туркменистон ГКнинг 48-моддаси 1-қисми, Украина ГКнинг 80-моддаси 1-қисмида алоҳида мол-мулкка эга бўлиш белгиланган бўлиб, уларда “ўз мулкида, ҳўжалик юритишида ёки оператив бошқарувида” каби атамаларни назарда тутилмаган. Шу боис ФКнинг 39-моддаси биринчи қисмидан “ўз мулкида, ҳўжалик юритишида ёки оператив бошқарувида” иборасини чиқариш лозим.

Адабиётлар рўйхати:

1. Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. I-қисм. – Тошкент: ТДЮИ, 2009. – 167 б.
2. Раҳмонқулов Ҳ. Р. Фуқаролик ҳуқуқининг субъектлари. Ўқув қўлланма. – Тошкент: ТДЮИ, 2008. – 67 б.

3. Захарова Е.И. О понятии "имущественная обособленность юридического лица" // www.gramota.net/materials.

4. Топилдиев Б.Р. Мол-мулкни ишончли бошқаришни фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солиш: юрид. фан. номз. дис. – Тошкент: 2008. – 112 б.

5. Подсосонная В.В. Юридическое обособление имущества [Электронный ресурс]. Доступ из СПС «КонсультантПлюс».

6. Стройкина Ю.В. Имущественная обособленность как конструктивный признак коммерческой организации: дисс. ... канд. юрид. наук. – Оренбург, 2002. – С. 6.

7. Гражданское право. В 4 т. Т. 1: Общая часть / [Ем В.С. и др.] // отв. ред. – Е.А. Суханов. – 3-е изд., перераб и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 230 с.

8. Гражданское право. Учеб. В 3 т. Т. 1. – 6-е изд., перераб. и доп. / Н.Д.Егоров, И.В.Елисеев и др.; Отв. ред. А.П.Сергеев, Ю.К.Толстой. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – 143 с.

9. Сойфер Т.В. Сущность некоммерческих юридических лиц: направления поиска // <http://naukarus.com>

10. Захарова Е.И. Имущественная обособленность коммерческих организаций как признак юридического лица: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар: 2013. – С. 7.

11. Рудакова В.Д. Гражданско-правовой статус публичных юридических лиц: автореф. дис. ... канд. юрид. – М.: 2014. – С. 94.

12. Юлдашев Ж.И. Акциядорлик жамияти – фуқаролик ҳуқуқининг субъекти сифатида. – Тошкент: ТДЮИ, 2004. – Б. 45.

13. Кокурин А.В., Кокурина И.В. Некоторые особенности юридических лиц публичного права // Пробелы в российском законодательстве. – 2012. – №2. – С. 48.

14. Грешников И.П. Понятие юридического лица в гражданском праве и законодательстве: автореф. дис. ... канд. юрид. – Алма-Ата, 1997. – 15 с.

15. Арипджанов У.А. Право собственности в системе вещных прав: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Ташкент: 2000. О.О.О.Н.С.И.М., – С. 22; Асьянов Ш.М. Право публичной собственности // Материалы практической конференции Совершенствование законодательства в условиях рыночной экономики. – Т.: ГТЦ.1995.-25 с.; Те А., Раҳманқулов М., Убайдуллаев З. Вопросы правосубъектности в законодательстве о государственной собственности. Книга «Право и рынок: теоретические проблемы развития». – Т.: Фан. 1994. – С. 24.

16. Баратов М.Х. Давлат мулк ҳуқуқи. – Т.: ТДЮИ, 2008. – Б. 66.

17. Чантурия Л. Юридические лица публичного права и их место в гражданском праве // 10 лет Гражданскому кодексу Узбекистана: опыт и перспективы развития. – С. 413-414.

18. Раҳманқулов Х.Р. Основные направления развития гражданского законодательства Республики Узбекистан // Актуальные проблемы и тенденции развития гражданского законодательства: материалы международной научно-практической конференции. – Ташкент: 2005. – ТГЮИ, – С. 98.

19. Арипджанов У.А. Право собственности в системе вещных прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ташкент: 2000. – С. 21.

20. Раҳмонқулов Х., Эргашев В.Ё. Ўзбекистон Республикаси ашёвий ҳуқуқ тизимини такомиллаштириш муаммолари. – Т.: ТДЮИ, 2011. – Б. 181-182.